

NUR

ČASOPIS ZA KULTURU I ISLAMSKE TEME

VOL 12 • No. 40 • PROLEĆE 2004

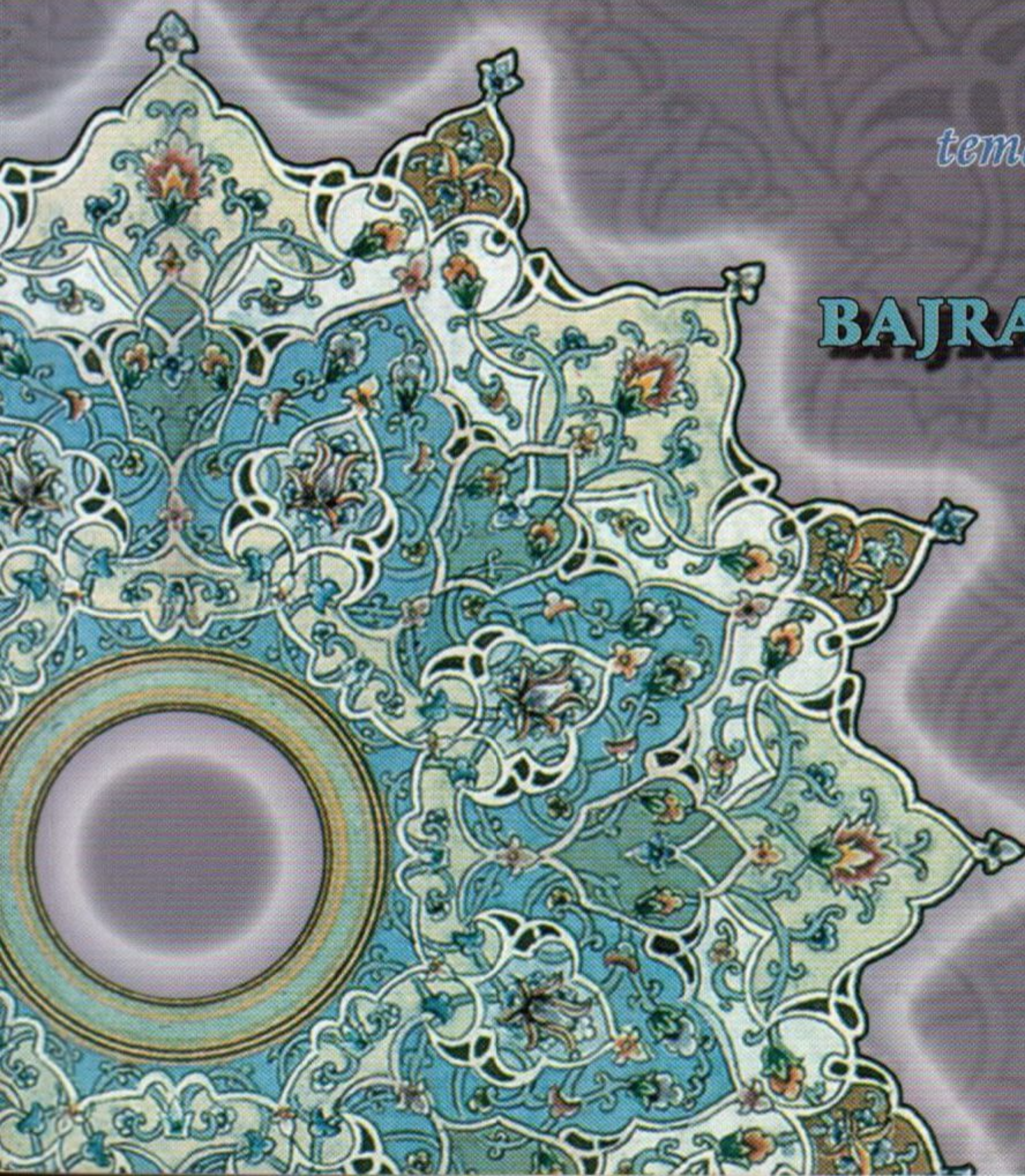
UDC 008+297 • ISSN 1450-555X

www.nur.org.yu

tema broja

**FEHIM
BAJRAKTAREVIĆ**

40

Fehim Bajraktarević o rečima istočnjačkog porekla u srpsko-hrvatskom jeziku

Snežana Petrović

U velikom naučnom opusu Fehima Bajraktarevića na prvi pogled ne previše značajno mesto - tek četiri bibliografske jedinice - zauzimaju radovi o rečima orijentalnog porekla u srpsko-hrvatskom jeziku.¹

Prvi od njih, u hronološkom pogledu, objavljen je u zborniku radova sa Sedmog međunarodnog kongresa lingvista, održanog u Oslu 1957. godine i nosi naslov *The Influence of Oriental Languages on Serbo-Croat* (Bajraktarević 1958). U tom preglednom članku Bajraktarević je, koncizno ali sveobuhvatno, dao opšti pogled na različite nivoe i sfere uticaja orijentalnih jezika na srpsko-hrvatski. Budući da je taj uticaj bio najsnažniji u domenu leksike najveću pažnju posvetio je upravo pozajmljenicama. Kako bi ukazao na širinu njihove rasprostranjenosti grupisao ih je po semantičkim oblastima, a to su, prvenstveno zanatstvo, građevinarstvo, konjarstvo, zatim kulinarska, odevna, administrativna, ter-

minologija pokućstva i sl. Činjenicu da uticaj turskog jezika nije bio ograničen samo na sferu materijalne kulture predočio je nizom primera i iz domena duhovne kulture, kao što su narodni običaji, rodbinski termini, reči vezane za narodnu lirsku i epsku poeziju. Posebno je istakao prirodnu i razumljivu brojnost reči koje pripadaju islamskoj verskoj terminologiji i, u vezi sa tim, značajan broj ličnih imena, prezimena i toponima orijentalnog porekla. Pored ovoga, Bajraktarević nije propustio da pomeni i malobrojne, ali stoga ne manje važne, kalkove sa turskog jezika. Skrenuo je pažnju i na etimološku raslojenost reči u samom turskom jeziku, na turski, persijski i arapski sloj, kao i na to da se one takođe mogu grupisati po semantičkim oblastima te da se i na taj način može pratiti put neposrednog i posrednog kulturno-istorijskog uticaja ovih velikih civilizacija. Na kraju je izneo primedbu da je literatura iz ove oblasti ili zastarela ili nedovoljno naučno utemeljena, u svakom slučaju nezadovoljavajuća, te da „problem uticaja orijentalnih jezika na srpsko-hrvatski još uvek čeka na pojavu novih i kompetentnih stručnjaka”.² Međutim, ovaj rad se tu ne završava, dodata je još jedna napomena na kraju. Pošto zbornik očigledno nije izašao pre 1961. godine - iako je datiran 1958. godine - u njoj Bajraktarević obaveštava naučnu javnost da se u međuvremenu pojavio obiman novi rad na ovu temu, litografisano izdanje Škaljićevog *Rečnika turcizama*, a takođe i njegova dva prikaza istog dela.

Upravo ova dopuna dovodi nas do sledeća tri rada Fehima Bajraktarevića. Radi se o prikazima svima dobro poznatog *Rečnika*

turcizama u srpskohrvatskom jeziku Abdula-
ha Škaljića. Dva su osvrti i dopune prvoj, lito-
grafisanoj verziji rečnika iz 1957. godine ob-
javljeni 1960. i 1961. godine (Bajraktarević
1960; Bajraktarević 1961) u *Prilozima za je-
zik, književnost, istoriju i folklor*, a treći se od-
nosi na prvo štampano izdanje iste knjige iz
1965. godine i izašao je u istom časopisu
1966. godine (Bajraktarević 1966).³

Među radovima Fehima Bajraktarevića
prikazi zauzimaju značajno i osobito vredno
mesto, a njihov broj i iznad svega kvalitet sve-
doče o njegovoj živoj naučnoj radoznalosti,
volji da javnost upozna
sa najnovijim izdanjima
iz oblasti orijentalistike i
spremnosti da sopstve-
no veliko znanje i isku-
stvo podeli sa najširo-
m stručnom i naučnom
publikom. Usko gleda-
no, oni ne spadaju u
radove koji se nazivaju
„originalnim naučnim
delom“. Međutim, pri-
kazi o kojima će ovde
biti reč prevazilaze tako
krutu klasifikaciju i mo-
gu se, zbog svog nauč-
nog kvaliteta, bez dile-
me svrstati u onu po-
menutu, znamenitu
grupu.

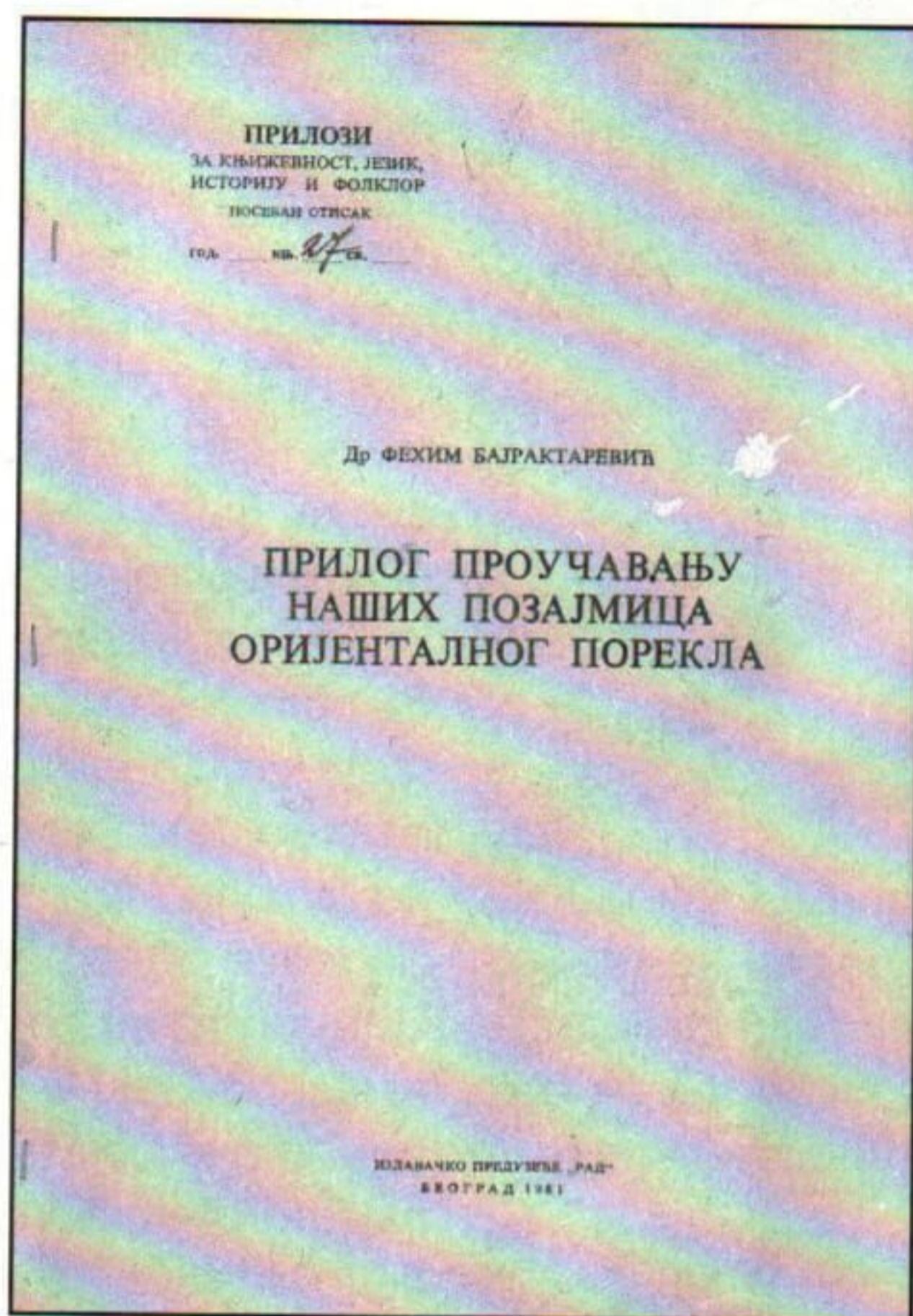
Osim u težnji da,
kao istinski i svestrani
učenjак neprestano traga za naučnom isti-
nom, motiv Fehima Bajraktarevića da se lati
ovog nimalo lakog posla bez sumnje se mo-
že naći i u načinu na koji je sagledavao me-
sto naučne Orijentalistike na ovim prostori-
ma i, još možda i više, svoju ulogu osnivača i
utemeljitelja ove naučne discipline u nas.
Orijentalista najvišeg obrazovanja, sa dobrim
osnovama iz slovenske filologije - koju je, ta-
kođe, u okviru studija u Beču, izučavao - bio
je svestan dubokog traga koji je viševjekovno
prisustvo Turaka Osmanlija ostavilo na našu
materijalnu i duhovnu kulturu i značaja koji

proučavanje tog jezika i kulture ima za bolje
razumevanje naše istorije, jezika, folkloru i
književnosti (4). Stoga je sa mnogo pažnje,
truda i interesovanja pristupio čitanju Škalji-
ćevog rečnika i detaljno, koristeći sve svoje
veliko znanje, izneo niz primedaba i dopuna
u tri pomenuta prikaza. One se mogu pode-
liti u nekoliko okvirnih tematskih celina.

Prva je načelna, istovremeno formalna i
suštinska, i odnosi se na sam naslov *Rečnika*,
odnosno na termin *turcizmi*. Ovaj problem je
bio i, na izvestan način ostao, „kamen spoti-
canja“ u oblasti proučavanja reči orijentalnog

porekla u našem, i ne
samo našem, jeziku.
Potrošeno je mnogo
mastila na traženje od-
govarajućeg termino-
loškog rešenja, a di-
skusija o tome postala
je „opšte mesto“ uvo-
da u radove i priručni-
ke koji se ovom te-
mom bave. Svestan
nedovoljne preciznosti
termina *turcizam* - jer,
ne radi se u svim slu-
čajevima samo o po-
zajmljenicama iz
osmanskog turskog je-
zika, pa čak i njegove
neadekvatnosti - pre-
ko turskog došle su
mnoge arapske, persij-
ske, grčke, italijanske i

druge reči, Bajraktarević je ponudio druga,
po njegovom mišljenju, bolja rešenja. On se
zalagao za upotrebu sintagme *istočnjački
elementi*, objašnjavajući da pod tim podrazu-
meva „reči iz islamskih zemalja Bliskog Isto-
ka“ (5). Međutim, i on sam, pored ovog ko-
risti i termin *pozajmice orijentalnog porekla*.
Škaljić ovu načelnu primedbu nije prihvatio,
zadržao je termin *turcizmi*, koji je uprkos
mnogim manama, a najverovatnije zahvalju-
jući težnji jezika, odnosno njegovih korisnika,
ka ekonomičnosti ostao najšire rasprostra-
njen i opšteprihvaćen.⁶

Zatim je skrenuo pažnju na nedovoljnu preciznost Škaljićevog objašnjenja korišćene transkripcije koja može zbuniti i izazvati nedoumice kod čitalaca neupućenih u tu problematiku (7). Ukazao je i na izvesne propuste u bibliografiji i naveo dela za koje je smatrao da bi autoru mogla biti od koristi (8).

One najvažnije, suštinske, primedbe odnose se na etimologiju turcizama, a pre svega na ispravke i dopune tumačenju porekla samih turskih reči. Tom prilikom do izražaja je došlo kako vrsno Bajraktarevićevo poznavanje orijentalnih jezika, tako i odlična obaveštenost o literaturi iz ove oblasti. Od preko sto pedeset reči o kojima piše u svojim prikazima pomenućemo samo neke.

Za reč *đaur* „nemusliman, nevernik; hrišćanin“ jasno je ukazao da dolazi od tur. *gâur*, *gâvur* koje se izvodi od persijskog *gebr* „nevernik, paganin“ i uklonio Škaljićevu dilemu o mogućem arapskom poreklu ove reči. Takođe je objasnio i razliku u etimonu između ove reči i sinonimnog *ćafir* (9).

Potom, on pobija arapsko poreklo turske reči *bekâr*, (od ar. *bikr* „devica, devojka“) pozajmljene u srpsko-hrvatski kao *bećar*, dajući joj, ispravnu persijsku etimologiju, od pers. *bî-kâr* „bez posla, besposlen“ (10).

Takođe, dopunjuje tumačenje reči *tumbas* „ponton“ od tur. *tombaz* - za koju Škaljić kaže da je po poreklu turska - navodeći tačan, persijski etimon, *dum* „rep, kraj, krma“ i *bâz* „koji se igra“ (11).

Bajraktarevićeve primedbe nisu se odnosile striktno i samo na etimologiju, iz čega se vidi njegova sposobnost da problem tumačenja porekla reči u rečnicima sagleda sa više strana (12). On je insistirao na jednom širem i sveobuhvatnom etimološkom pristupu koji zahteva ne samo puko davanje etimona, već i objašnjenje fonetskih, morfoloških i semantičkih promena i pojava do kojih u toku pozajmljivanja dolazi. Gde god je našao za shodno ispravljao je Škaljićeva morfološka objašnjenja. Na primer, reč *džanećija* „vrsta domaće alve“ Škaljić izvodi od tur. *caneki*, a ovu od pers. *džan* „duša“ i turskog sufiksa -*ki*. Bajraktarević, međutim, precizira da se ne

radi o turskom sufiksu -*ki*, već o pridevskom sufiksu -*i* koji se dodaje na stariji persijski oblik reči sa guturalom *đaneg* (13).

Takođe, dopunjavao je na više mesta semantičke definicije, posebno kod samih etimona i objašnjavao fonetske varijante pozajmljenica koje doprinose njihovom preciznijem tumačenju. To je slučaj kod reči *đulbastija*, *ćulbastija* koje vode poreklo od turskog *kûlbast?*, gde nedostaje doslovno značenje te reči „pepeo ga pritisnuo“. Uz ovu dopunu moglo bi se izbeći mešanje široko rasprostranjenog turcizma *đul* „ruža“ i *ćul* „pepeo“ (14).

Na kraju, treba skrenuti pažnju i na to da je u ovim prikazima Fehim Bajraktarević naveo niz turcizama koje Škaljić nije uvrstio u svoj rečnik, a koje su bile deo njegovog maternjeg vokabulara, ponetog iz rodne Bosne, riznice reči *istočnjačkog porekla*. Kao istinskom ljubitelju jezika, usmene i pisane reči, filologu staroga kova, njemu je bilo stalo da se ove reči prikupe, sačuvaju od zaborava i valjano protumače. I premda se sam leksikografijom nije bavio, njegovo interesovanje za leksiku ogleda se i u nizu radova o etimologiji, značenju i upotrebi i turskih reči i reči orijentalnog porekla u našem jeziku. Tumačio je poreklo reči *burak*, naziva za Muhamedovog konja, kao i njeno značenje i ulogu u kontekstu islamskog predanja i tradicije (15). Značajna je, takođe, serija od četiri rada u kojima je istraživao *Kako su Turci zvali Beograd?* (16). Za „*Politikinu*“ rubriku „Da li znate?“ napisao je niz priloga koji su mu poslužili kao dobar polazni materijal za rad na ovim prikazima (preko deset puta na njih je upućivao u tekstu). Istovremeno, ovi napisi govore i o potrebi čoveka od nesumnjivog naučnog autoriteta da radom i znanjem doprinese širenju kulture u svojoj sredini.

Pisanje svakog rečnika težak je, dugotrajan i zahtevan posao. A pisanje etimološkog rečnika, kao što je Škaljićev, poseduje i dodatno breme neizvesnosti i nedoumice kakvo je, uostalom, i manje-više svako poniranje u prošlost, makar i samo jezičku, zamagljenu oskudicom sasvim preciznih i pouzdanih po-

dataka. Stoga, nema tog pisca rečnika koji ne bi bio zahvalan stručnom, marljivom i dobro namernom kritičaru. Takav je, i na sreću ne jedini, za Škaljića bio Fehim Bajraktarević. Objektivan i kompetentan prikazivač, ni jednom nije propustio priliku da pohvali ovaj *Rečnik* i naglasi da se radi o „zasad najvećem i najboljem radu ove vrste“ (17), te da su njegove primedbe i predlozi proistekli iz želje da doprinese da buduća izdanja knjige budu što bolja. Koliko mu je do toga bilo stalo i koliko je iskrena njegova namera bila svedoči nam i to što se nije libio da u poslednjem prikazu koriguje izvesna svoja tumačenja predložena u prethodna dva (18). Poseban kvalitet Bajraktarevićevih prikaza jeste to što su napisani i objavljeni blagovremeno. Zbog toga je Škaljić bio u prilici da većinu njegovih korisnih primedaba usvoji i unese u novo izdanje svoga *Rečnika* i na taj način ponudi stručnoj javnosti jedno kvalitetnije štivo, a široj publici pouzdaniji priručnik.

Ovde smo, do sada, pomenuli sve važnije članke u kojima je Fehim Bajraktarević pisao o rečima orijentalnog porekla u srpsko-hrvatskom jeziku. Ali, tu nije kraj - i ovaj rad bi, kao i prvi pomenuti rad Bajraktarevića, zapravo trebalo završiti jednom dodatnom napomenom, jednim postskriptumom. Među njegovom zaostavštinom na Filološkom fakultetu u Beogradu našla se i kutija u kojoj ima preko hiljadu isečaka iz novina i rukom ispisanih listića sa domaćim imenima i prezimenima orijentalnog porekla. To je, najverovatnije, trebalo da bude osnova i građa za budući rečnik antroponima orijentalnog porekla u srpsko-hrvatskom jeziku. Nije nam poznato kada je i koliko dugo Fehim Bajraktarević prikupljao ove podatke ali nam i sama impresivna količina materijala govori o tome da ova oblast istraživanja nije ni približno bila na margini njegovog interesovanja kao što bi se to iz bibliografskih podataka moglo zaključiti. Na posletku, čitajući usputne napomene koje je Bajraktarević rukom na tim listićima ispisivao, pošto tragovi njihove leksikografske obrade nisu sačuvani, uvereni smo da bi, da je samo bio u prilici da ga napiše, to

bio rečnik iscrpan i inspirativan na čiji bismo se autoritet uvek mogli osloniti.

FUSNOTE

1 Kompletna bibliografija radova Fehima Bajraktarevića kao i iscrpna i kompetentna analiza njegovog dela objavljena je u knjizi Anđelke Mitrović *Naučno delo Fehima Bajraktarevića* (Mitrović 1996).

2 Bajraktarević 1958:3.

3 O Škaljićevom rečniku pisao je i u listu „Politika“ od 9. aprila 1967. godine.

4 Mitrović 1996:6.

5 Bajraktarević 1960:335.

6 Više o različitim predlozima za rešenje ovog terminološkog problema: *orijentalizmi, osmanizmi* i sl. v. Tanasković 1983:110-111, Petrović 1993:71-72.

7 Bajraktarević 1960:337-338.

8 Id. 338.

9 Bajraktarević 1961:72-73.

10 Id. 68-69.

11 Id. 78.

12 Up. apel F. Bajraktarevića na razumno ulaženje u jezičku dubinu prilikom davanja etimologija (Bajraktarević 1966:121).

13 Bajraktarević 1961:72.

14 Id. 73.

15 Bajraktarević 1926.

16 Prvi je, pod gorenavedenim naslovom objavljen u „Politici“ 1941. godine, a zatim malo proširen u *Glasniku SAN* (Bajraktarević 1949). Najsveobuhvatniji je izašao u *Istorijskom časopisu* (Bajraktarević 1951-1952), a dopune pet godina kasnije u *Prilozima za orijentalnu filologiju* (Bajraktarević 1956-1957).

17 Bajraktarević 1966:123.

18 Id. 120.

19 V. Škaljić: 8.

LITERATURA

Bajraktarević 1926: F. Bajraktarević, Burak u Gorskome vijencu, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, VI/2, Beograd, 129-132.

Bajraktarević 1949: F. Bajraktarević, Kako su Turci zvali Beograd?, *Glasnik Srpske akademije nauka* I/1-2, Beograd, 260-261.

Bajraktarević 1951-1952: F. Bajraktarević, Kako su Turci zvali Beograd?, *Istorijski časopis* III, Beograd, 209-225.

Bajraktarević 1956-1957: F. Bajraktarević, Dopuna članku „Kako su Turci zvali Beograd?“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* VI-VII, Sarajevo, 326-327.

Bajraktarević 1958: F. Bajraktarević, The Influence of Oriental Languages on Serbo-Croat, *Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*, Oslo, 128-130.

Bajraktarević 1960: F. Bajraktarević, Abdulah Škaljić, Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti BiH, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XXVI/3-4, Beograd, 334-344.

Bajraktarević 1961: F. Bajraktarević, Prilog proučavanju naših pozajmica orijentalnog porekla, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XXVII/1-2, Beograd, 65-79.

Bajraktarević 1966: F. Bajraktarević, Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XXXII, Beograd, 113-123.

Mitrović 1996: A. Mitrović, *Naučno delo Fehima Bajraktarevića*, Beograd.

Petrović 1993: S. Petrović, Istorijat i stanje proučavanja turcizama u srpskohrvatskom jeziku, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXVI/2, Novi Sad, 71-127.

Škaljić: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979.

Tanasković 1983: Sociolingvistički aspekti ideologizacije pozajmljenica, *Jezik u savremenoj komunikaciji*, Beograd, 96-115.

Snežana Petrović

(Institute for the Serbian language of SA-SA, Belgrade)

Fehim Bajraktarević on *Words of Oriental Origin* in Serbo-Croatian

Summary

Only four of Fehim Bajraktarević's papers are specifically dedicated to Oriental loan-words in Serbo-Croatian. The first one, entitled *The Influence of Oriental Languages on Serbo-Croat*, communicated at the VIIIth International Congress of Linguists in Oslo, of-

fers a general survey on different levels and fields of influence of Oriental languages on Serbo-Croatian. Three other articles are reviews of Abdulah Škaljić's *Dictionary of Turcisms in Serbo-Croatian*. Two of them deal with the first, lithographic edition of this dictionary (1957) and were published in 1960 and 1961 in the prominent journal *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*. The third one appeared in the same journal in 1966 and presents some additional remarks regarding new edition of Škaljić's dictionary from 1965.

Comparing hundreds of articles and works in the rich bibliography of Fehim Bajraktarević with the number of above mentioned papers, it may seem as though the problem of studying loan-words of Oriental origin was not a matter of substantial importance for this great orientalist and the founder of oriental studies at the Belgrade University. Nevertheless, this paper tries to point out the considerable contribution of Fehim Bajraktarević on different fields of study of words of oriental origin in Serbo-Croatian. As an „old school“ philologist and orientalist in the true sense of the word, Bajraktarević was aware of how deep and widespread was the influence of oriental languages on Serbo-Croatian and how important study and understanding of this significant heritage was for our history, literature and language. Even though lexicography did not feature among his primary topics of interest, Bajraktarević meticulously analysed the material of Škaljić's *Dictionary* giving numerous methodological and technical remarks and suggestions, as well as new etymological solutions. The evidence of how useful and worthy these observations were is the fact that Škaljić included most of them in the following edition of his *Dictionary*. As a result of this Bajraktarević's indirect contribution, we have had an opportunity to use it as a more reliable etymological lexicon.